

СТАНОВИЩЕ за ДИСЕРТАЦИЯТА на Ставрос Панайоту,

Докторант в катедра Философия, СУ, с научен р-л Проф.Дфн Мария Димитрова:

- От Професор, Дфн Стефан Пенев – р-л катедра „Религия и светоглед“ в ИФС-БАН, и хон. преподавател в СУ“Св.Кл.Охридски“:

- Тема на дисертацията за получаване на образователната и научна степен „ДОКТОР“:

«Сравнително изследване на понятията Бог, субектност и Аз във философията на Левинас и Киркегор».

- Обем на дисертацията – 190 стр. на английски език - ***God, Subjectivity and the Self: A Comparative Study between Levinas and Kierkegaard.***

- *Библиография* –над 300 заглавия, неномерирани, на латиница –на английски и френски, като има цитирания и на родния език на философията – древногръция.

- Съдържание на Дисертацията се състои от Увод, 3 глави с по няколко части/параграфи/ във всяка глава, Заключение с изводи и самооценка; Библиография. Дисертацията е придружена и с Автореферат.

Предложеният труд на Ставрос Панайоту е един цялостен и добре изпълнен проект за дисертация. Докторантът, а според мен вече и Доктор, е изпълнил изискванията на Закона за развитие на академичния състав в РБ и на Правилника за приложение на Закона. Докторантът е проявявал и активност чрез публикации, съорганизиране и участие в академични конференции и теоретични семинари. Той сам определя основната си задача така:« *да се изследват начините, по които Левинас и Киркегор мислят Бог, аз-а и субектността*»

Още в Увода на дисертацията Киркегор е определен като“създател на екзистенциализма“.И докато по Левинас Бог командва човека през Лицето на Другия, то за Киркегор Релацията Аз-Другият, а и етиката въобще са само момент от личното отношение между мен и Бог. Докато Левинас отрича възможността крайното“Аз“ директно да общува с един абсолютен Бог, то според Киркегор религиозният начин на живот пряко ме поставя в отношение с Всевишния, дори и над общоприетия морал. Самият *Хегел във Феноменология на духа създава концепцията за Подчинено и Господстващо самосъзнание*. В действителност, нещата стоят така: Трудно се интерпретира от крайните субекти една тоталност на Хегеловата онто-епистемо-диалектическа логика, която е споделената със света и човешкия разум абсолютна Логика на саморазвиващия и се вечно сътворяван и претворяван свят. Вместо това **Киркегор предлага една екзистенциална диалектика на човешкото битие в света.**

Още в Първата глава и по-нататък авторът се позовава на Хегел и Хайдегер в контекста на компаративния анализ Киркегор-Левинас: „Етиката на Декарт (както и тоталността на Хегел) изследва онтологични критерии, за да говори“ за самостоятелност/ себеидентичност (с.19). “Лицето, за разлика от Хегел, е първобитно и несводимо и не може да бъде обобщено, тъй като безкрайното, т.е. Бог идва към богоявление там (Kearney 2003: loc. 4899). Това, което изобщо има значение за Левинас, не е онто-теологията, а „уязвимостта за окото на другия“ (4902), който ви заповядва „Не убивай“(стр.44).Като юдеин Левинас най-добре знае,че AShem не отговаря, а говори по изключение на избрани! „Азът“, за разлика от тоталното „Аз“ на Хегел, е без връщане към себе си. Следователно Левинас дава приоритет на отговорността(с.55). Авторите, които докторантът разглежда – Киркегор и Левинас правят друга ин-

терпретация “за разлика от Хегеловата логика и тоталност (проява на битието към съзнанието на Духа) и срещу Хайдегеровата проява на битието по пътя на забравата и прикриването“ (с.65). Не мога да обвинявам автора за това, че обективно е представил Левинас или Киркегор, които не разбират достатъчно Хегел – Доколкото у Хегел няма нито «припомняне», нито «разпознаване» в епистемологията. Хегеловата съдържателната диалектическа логика е много по-систематизирана и научно-прецизна от ранната, незряла диалектиката на Сократ и даже превъзхожда великия Платон. Същевременно Хегел е разглеждан обаче предимно през призмата на по-ранната му- «Феноменологията на духа», когато Хегел/за разлика от зрелия и късния Хегел/ все още на този си етап в сферата на съзнанието и самосъзнанието, вече прилага разумно, спекулативно диалектическо мислене и започва да излиза от системата на трансценденталния идеализъм, ако го сравним с Кант, Фихте и даже с Шелинг. Зрелият Хегел създава една цялостна система, а не интерпретация на отделни проблеми – единството на онтология-епистемология-логика прераства в цялостна система на разгърнато онтологично доказателство и теодицея – От Логиката, през Енциклопедията на философските науки към Философията на религията. 3-те тома на Историята на философията само осигуряват съдържателни идеи на философа за самодостатъчната и саморъзвиваща се иманентна Логика на Абсолюта. И ако имам и занаят критични бележки, те няма да са за д-р Ставрос Панайоту, а недостатъците ще се отнасят към Левинас и Киркегор. Твърдя, че *по принцип с автори като Платон, Аристотел, Тома Аквински, Кант, Хегел и дори А.Н.Уайтхед не бива да се работи на парче. Те са за Философията същото, каквото е Библията за християнството.*

По-конкретно: В гл. втора „За Левинас както древната, така и модерната философия са атеизъм. От една страна, от маевтичния метод на Сократ до дефиницията на Аристотел, че хората са живи същества или животни, които имат Логос, и от друга страна, от cogito на Декарт и цялостното битие на Хегел, Левинас твърди, че философията винаги започва и е атеизъм. Този атеизъм започва със свобода, автономия и саморазвитие“/ с.109/. И понеже ние се молим на Бог, който мълчи, виждаме Бога и осъзнаваме себе си като религиозни най-вече чрез «Другия» и чрез моралните норми. Тук, обаче ще добавя от себе си, че Левинас е изпреварен във времето от *Джордж Бъркли* у когото няма изначален философски атеизъм. Именно независимостта от волята и възприятието на субекта на другите субекти, ги прави реални и директно сътворени и гарантирани от Всевишния. Хегел изследва идеята, че смъртта е въпрос за знание, където Духът се разкрива сам по себе си, като изолира себе си, за да опознае собствената си съдба и следователно смъртта може да бъде позната само чрез всеобхватното си значение/с.124/. За **Киркегор** подходът е различен: Само **чрез екзистенциален скок** се преодолява противоречието крайно-Безкрайно, субект-другите, човек и свят: На първия етап човекът се намира на естетичен стадий на развитието си – пример за това е Петроний-„арбитер елегантиарум“, който живее и оценява света чрез красивото и грозното, сетивния опит и неговата субективна оценка, характеризираща се с егоизъм. До втория етап – етически – се стига със **скок**, когато противоречията красиво-грозно, субективно-трансубективно не могат да решат екзистенциалните проблеми и не отговарят на екзистенциалните въпроси. Гледайки света през призмата на добро и зло, справедливо-несправедливо, поведение и норма, дори Авраам се сблъсква с нерешими морални дилеми. Единствено чрез нов скок той стига до истинската **религиозност**, която прави Авраам „приятел на Бога“. Едва при сблъс-

кване с най-екзистенциално-значими въпроси като контрапозицията между живот-смърт, се постига безсмъртие и истинско познание. Аналогичен е и случаят с Фауст, който едва при смъртта си узнава Истината. Тази диалектика не разрешава, а надскача противоречията. Без да го искат нарочно, Киркегор следва *външно и формално Хегеловата триада*, а пък Левинас остава на равнището *формална троичност* – Аз, Другите, Бог (твърдя убедено).

Изхождайки от Хегеловата Феноменология на духа и анализирайки Левинас, колегата Ставрос Панайоту основателно отбелязва, че „предшествениците Едмънд Хусерл (1859-1938) и Мартин Хайдегер (1889-1976), са първите континентални философи - след Аристотел и Платон - които възраждат забравената, пренебрегната и елиминирана наука за онтологията. И Мария Димитрова посочва „ние трябва да изчистим това от патината на времето, за да израстне отново”. Няма как да оспоря тезата, тъй като темата е Киркегор и Левинас, а не включва пропуснатите от тях Логика и Енциклопедия на Хегел. Авторът правилно отлежда, че Левинас и Киркегор се дистанцират от онтологиите на Хусерл и Хегел. Левинас и Киркегор - имат възражения срещу установените значения на понятията иманентност и знание, но ги представят по различен начин, използвайки различни философски методи. *Левинас защитава «Казването, без което не е възможно Словото, както и асиметричната връзка между човека и Бог»*. А **Киркегор** твърди, че «трансцендирането е вид синоним на вярата, която обаче осигурява реципрочна и директна взаимовръзка между Бог и човек, подобна на връзката между Авраам и Бог от Стария завет». По-нататък с идеята за време *Левинас* се обявява против *conatus essendi*- идеята да бъдеш съден, чието време е синхронно, твърдейки, че изначалното време е диахрония. **Киркегор**, от своя страна, интерпретира времето и смъртта чрез религиозна есхатологична телеология.

Особено ми допадат опитите за възраждането на онтологията и етиката, битката срещу позитивизма, поставянето на елементарната аналитична философия на мястото и, както и псевдофилософиите от т.нар. «модернизми» и центрирането върху “човешките същества” или по-точно “хората”, защото и *Левинас, и Киркегор вярват, че «човешките същества не са просто същества като другите на планетата (животните например), но че са устроени по съвсем различен начин»*. Вървейки по пътя на Дж. Бъркли-без да го следва, *Левинас смята, че всяко метафизично чувство за отвъдното е пряко свързано с личната среща с Другия, която е травматична. Другият не може да бъде избегнат, колкото и да се опитваме да сторим това. Същевременно според Киркегор «безкрайността е неразделна част от Божествеността и че само по себе си християнството е интегрирано в безкрайността. Според него безкрайността идва като усет/концепт чрез молитвата и директната връзка с Бог, а не чрез лицето на Другия. Бог се явява медиатор между мен и Другия. Личната рефлексия чрез вярата е необходимо условие за самопознанието. Но тази процедура не зависи от критерии, установени от Западната църква или историчността на религията, например, а преди всичко зависи от опита с Бог, основан на вярата.»*

И двамата автори определят субектността извън каквито и да е причинно-следствени връзки и какъвто и да бил егоизъм. И двамата поставят въпроса за добротата. Тя е свързана с желанието, което не е от света и не е насочено към нещата от света, а е желание, фокусирано върху етичната, а не онтологичната трансцендентност. Субектът е дистанциран от собствения си интерес, за да се срещне с Другия – Бог при **Киркегор** и Ближния при *Левинас*.

По отношение на *самоеценката на автора за дисертацията* бих я оценил много положително: Неусложнено, ясно и точно определяне на общото и различното, както и на критериите за това. Дисертацията, публикувана като книга би била *кратък и последователен начин читателят да се запознае с най-важните прилики и разлики между възгледите на Левинас и Киркегор за Бог, аз-а и субектността*. Д-р Ставрос Панайоту правилно отбелязва, че: *християнската етика на Киркегор не може да се представи без диалектиката на Хегел*, и невъзможно е да разберем *философията на Киркегор*, без да говорим за *християнска етика*. Също така няма как да се говори и за *Левинас*, ако преди това не се обясни поне накратко *понятието на Хайдегер за Dasein*, както и *понятието онто-тео-логия!*

Авторът добре описва позицията на изследваните философи ,като твърди: а) *Левинас яростно критикува понятието Dasein на Хайдегер заради редицата проблеми, с които то се свързва, както и за неговата егоцентрична природа* и - б) *Киркегор отправя критика към Хегел, където тоталността и силата на аз-а като индивидуална единица не са достатъчни да оправдаят сингуларността, изолираността на индивида*. Разбира се, добавям от себе си, че и двамата не са постигнали цялостната Хегелова система и диалектически метод, което убедено твърдя, че се отнася и до Хайдегер, а работят с фрагменти от нея!/б.моя –Ст-Пенов!/.

Правилно са въведени принципи и термини като: *ЕДИНСТВО В РАЗЛИЧИЕТО; ЕДИНСТВОТО НА ИМАНЕНТНОСТ И ТРАНСЦЕНДЕНТНОСТ и ЕТИЧНА ИНТЕРСУБЕКТИВНОСТ у Левинас*. Точни и правилни са определенията,че използването на Разума като силогизъм от **Киркегор** води до една РЕЛИГИОЗНА МЕТАФИЗИКА. Между човека и неговия Създател и Законодател – *Бог –НЕ МОЖЕ ДА ИМА МЕДИАТОРИ - нито друг човек, нито формални или държавни институции като Църквата*. Напълно подкрепям и заключението на автора: *«Левинас използва понятието за Другия, поставяйки идеята за моралната отговорност спрямо него на първо място, докато Киркегор дава приоритет на сингуларността на аз-а чрез християнската религия. С други думи, и двамата мислители споделят едни и същи идеи за субектността и значението на религията, но между техните възгледи има и някои сериозни разлики*. Но каквито и да са методите и различията във възгледите им, и *двамата философи «целят да разграничат “традиционната” онтология от една екзистенциална феноменология на етичния призив.»*

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: Дисертацията е добро професионално постижение за ДОКТОРАНТА и НАУЧНИЯ МУ РЪКОВОДИТЕЛ –проф. Мария Димитрова. **ВИСОКО ОЦЕНЯВАМ ПРОЕКТА ЗА ДИСЕРТАЦИЯ НА Г-Н СТАВРОС ПАНАЙОТУ**. За мен той вече е ДОКТОР по Философия, защото професионално, компетентно и с отдаденост се движи в сферата на Логоса. **Убедено предлагам ДА ПРИСЪДИМ ОБРАЗОВАТЕЛНАТА И НАУЧНА степен „ДОКТОР“ по философия на г-н Ставрос Панайоту**. На добър час!

31 май 2021 г.
София

Рецензиращо становище от:
Професор, Дфн, Д-р: *Стефан Пенов*: